

Fran Govekar:

Film.

Prijatelj poročnik Bojan je ležal v vojaški rezervni bolnici v „Mladiki“. Po sobah, ki so včasih odmevale od dekliškega smeha in petja, po katerih so klavirile, goslale, slikarile, študirale modre knjige in sanjarile toliko let slovenske mladenke, so ležali težko ranjeni častniki, ječali od bolečin ozdravljali, a tudi umirali. Parfum se je umaknil jodoformu, dekliški smeh stokanju mož, bujno življenje in zdravje besnim bolečinam in smrti.

Opetovano sem posetil Bojana v njegovi sobici z divnim razgledom na zeleni gozd pod Rožnikom. Na nočni mizici tik njegove postelje je ležalo zamazano in zgneteno pismo. Na ovitku pa sta stali s svinčnikom zapisani besedi: Svoji Vidi. Pismo je ležalo nepremično že dva meseca. Čudil sem se, a vprašati nisem mogel.

Nekega popoldne pa je vzel Bojan pismo z mizice, ga obračal in dejal:

„Hočeš li poslušati istorijo tega pisma?“

„Pripoveduj!“

In začel je:

„Prvi večer po dopustu smo se sešli — trije poročniki in praporščak — zopet pri tovarišu, nadporočniku Viktorju. Pri njem smo imeli skupne obede in večerje. Njegov sluga Marko, kuhar v zagrebškem hotelu, je bil umetnik svoje stroke. Koncem vsakega meseca smo si razdelili stroške, zato pa smo imeli ves mesec tudi skupne užitke. Živelimo smo že drugo leto prav po bratsko; najprej na besarabski fronti, zdaj v tirolskih hribih. Preživeli smo zaeno že toliko groze in tudi veselih hipov, prestali toliko naporov, nevarnosti in čudovitih rešitev iz najobupnejših situacij, da smo poznali življenje, hrepenenje in bojazni drug drugega prav do najskritejšega kotička.

Ko smo se po skoro poldrugem letu strašnih doživljajev odpravljali na prvi dopust v domovino, smo čutili, da nam hrepenenje in radost raznašata srca. Vse se je smejalo na nas, in brzovlak, ki smo se vozili ž njim domov, se nam je zdel počasen in dolgočasen, ker naše duše so nam drgetale od nestrpnega pričakovanja radosti in lepote, ki nas pričakujejo.

O domovina, kako čarobna je, če zreš nanjo iz daljave nekaj tisoč kilometrov!

In minilo je šest tednov. Vrnili smo se k blazni krvavi obrti, sedeli zopet v kmečki kočici in uživali Markovo umetnost. Čudno, nerazumljivo srečni smo bili, da smo zopet med sabo. Hhratu pa smo se zavedali, da je ta naš čut sreče nečuveno nemoralen, protinaraven, da, naravnost izdajski. Spogledavali smo se, nasmihali se drug drugemu in se razumeli.

Ko je Marko pospravil mizo in postavil pred nas nekaj steklenic vina, smo si prižgali smotke ali cigarete. Viktor je sedel za star pianino ter fantaziral iz Verdijevih in Puccinijevih oper, Rasto in Vladimir sta šahirala, dr. Ivan je navidezno kibiciral, a duhaodsočnih oči je strmел predse, jaz pa sem se zatopil v ruski roman.

Vse je bilo zopet kakor že leto dni. Vedel sem, da ne bo trajalo dolgo, pa se začne razgovor — spočetka leno, brez zanimanja, a vedno živeje, končno morda burno, strastno, še malo pokregamo se, a nazadnje si ostanemo le prijatelji.

In še ni minilo pol ure, ko je Viktor sredi arije obtičal, se trpko nasmehnil in dejal:

„Kultura! Vzlic vsej kulturi je človek vendarle še danes v prvi vrsti mesožerec, kakor je bil pred tisočletji! Srečal sem pesnika Kazimira, razfinjenega, modernega in tudi modnega umetnika. O njegovi vzvišenosti nad vsemi realnostmi nisem dvomil nikdar niti za hip. V nadoblačnih višinah živeč, nas je zaničeval vselej po zasluženju kot le napol pametne živali. Še nedavno je živel Kazimir le v idealih, v lepoti: pil je le poljube z Njenih ustec, se sitil le z Njenimi pogledi, se kopal le v globinah Njenih oči in se opajal le z vonjem Njenih las. Pa ga vprašam: „No, kaj počne tvoja Muza?“ Nakremžil se je zaničljivo in odkril svojo resnično notranjost: zdihoval je le o draginji, se razburjal, da ni dobiti niti za denar več govedine, da že več tednov ni jedel teletine ter da je svinjski zrezek danes dražji ko marsik aka cela ženska! O domovina, tak je tvoj prvi pesnik! Vojna je pokazala, da so mu bili ideali le maska, ker tudi Kazimir je čisto navaden mesožer, kakor smo vsi drugi. Hanba!“

„In o Selmi ga nisi vprašal?“ je pozvedoval doktor Ivan, ko se je polegel smeh.

Viktor je tekal nekaj hipov s prsti po tipkah gor in dol, ubral šop gromkih akordov in nato jezno zaloputnil pokrivač. „Sem, kakopak da sem! A veš, kaj mi je odgovoril ta najnovejši cinik?“

Selmo, pa še Ado in Rožo ti poklonim, če mi preskrbiš za krščansko ceno, ki je zmore slovenski poet, enega samega — tolstega prešička!

Kakor bi ga pičilo, je planil doktor Ivan. „Ó, kako si banalen!“ se je togotil. „Kaj takega Kazimir ni dejal! Grdo pretiravaš, ker sploh ne ljubiš moderne slovenske lirike!“

Bal sem se že, da začneta brezkončno polemiko, kakor že tolikrat, toda Viktor je okrenil: „Pustiva liriko! Povedal sem ti že, da je ne maram in tudi utemeljil, zakaj ne: kjer ne najdem simpatične umetniške oblike, še manje pa globokega, pristnega čustva in globoke izvirne misli, tam se neha moj okus. Toda pri svoji časti te zagotavljam: Kazimir, tvoj Kazimir je tako dejal in prav nič drugače! ‚Za vsako kilo mesa ti dam najlepši sonet in za sodček masla ti poklonim cel sonetni venec z akrostihom‘, me je podkuoval. Hm, ti si ogorčen, — ali tudi jaz sem bil, ker mu nisem mogel postreči ter sem ga pustil sredi ceste!“

Praporščak dr. Ivan je jezno koračil iz kota v kot, vlekkel burno svojo britaniko, obstal ob oknu in se nemo zastrmel v krasno mesečno noč. Globoko spodaj v dolini je ležalo jezero, vse črno in nerazločno v debeli senci gorovja, čegar pobočje in vrhunci so se svetili kakor mlečnat opal. Za skalami so čepele straže; včasih se je zganilo po drči, kakor bi se plazila žival: nadzirajoč podčastnik. Onstran doline se je pojavila za hipec žareča točka, izginila in se pojavila drugje, zdaj višje, zdaj nižje: lučni znaki sovražnikov. Tiho in grobnomirno je bilo vse naokoli, kakor bi bili sami v tej skalni puščavi. Toda tisoč oči je zrlo tja in tisoč oči sem, srepo napeto, kakor zijala pušk in topov, ki so čakala, da začno bruhati ogenj in smrt.

Viktor pa je nadaljeval svojo operno arijo iz „Traviate“, tiho pel in zopet zamišljen obtičal. Nato je pravil:

„Po malo ne dveh letih sem se vrnil domov, željan naše pesmi, našega dovtipa, naše ironije in sarkazma, željan življenja med rojaki, toplega ko pomladno solnce in sladkega ko prvi dekliški poljub, željan svoje belozelene Ljubljane. Ker zame je Ljubljana življenje, pesem, solnce, pomlad, sanja in ljubezen. V njej sem hotel biti zopet mlad in srečen kakor v onih zelenih dijaških dneh, ko sem spesnil prvo svojo slabo, a najlepšo pesem, ljubil prvo dekle, okusil prva razočaranja, izjokal prve solze, sladke in toli grenke obenem. V njej sem našel prve prijatelje, svoj poklic, našel borbo in uspehe. Zato sem se vrnil poln pričakovanja nečesa ljubega, velikega, tajnosladkega. A že prvega dne sem se zavedel,

da ni Ljubljana zame več ono, kar je bila. Postaral sem se zanjo in v duši mi je postalo temno, težko, nemirno. Tako mora biti v duši žene, ko opazi v svojih lasih prvi sivi las in prvi soprogov pogled po tuji ženski. Male deklice, ki so se pred vojno doma skrivaj igrale še s punčkami, so postale že zrela dekleta; dečki, še nedavno v kratkih hlačah, so vzrasli medtem že v gospode. Kako so zardevale včasih, če sem jih le nagovoril, kako dražestne in neokretne, naivno odurne so bile in kako so se sramovale nad najbolj nedolžno šalo, ki sem si jo dovolil! Zdaj pa — v očeh polno zagonetnih sanj, okoli oči pa preveč tuše in šminke — so nagovarjale one mene ter se šalile, da bi moral zardevati jaz. In nekdanji dečki so danes že blaziranci, neznansko moderni v estetiki, filozofiji in politiki, a še neznaneje moderni po svojih zagrbljenih hrbtih in kratkovidnih očeh. Prenaglo napreduje ta svet, ali pa sem zaostal sam preveč! — Moje stare znanke nosijo zopet ista kratka krilca, ki so jih nosile že pred dvajsetimi leti ter so v svoji ponarejeno zeleni naivnosti, glumljeni s toli strašno smešno zoprnostjo, zame zopet prav tako nemikavne, kakor so bile pred tridesetimi leti. Ali pa sem srečaval po ljubljanskih šetališčih ženske, živa obešala modnih norosti, ki so bile doma pred vojno le na dunajski Korošici ali v Berlinu Pod lipami. Prijateljev nisem našel. Kje so, veste, — to se pravi, ne veste, kakor niti jaz ne vem. Izmrta je pesem, utihnil dovtip, usahnil sarkazem. Nad Ljubljano plava oblak prahu in strašen dolgčas. Po ulicah se vlačijo topost, hinavstvo in greh. Še so razkošno zeleni njeni parki, še so prekrasni grički, ki jo opasujejo z zelenimi logi in gozdi, še se sveti kakor krona vrhu njene glave ponosni grad, še jo stražijo Kamniške planine, slikovite in mogočne . . . o, še je vsa prelepa moja Ljubljana: a kakor brez duše je, brez pesmi, brez dovtipa in ljubezni. Vsaj zame. Postaral sem se zanjo. Odtujila se mi je, in pobegnil sem iz nje, kakor od ljubice, ki je izgubila svoj čar in mik ter me pušča hladnega do dna duše.“

Viktor je stopil k oknu ter dejal: „Verjemi, Ivan, — vsa Ljubljana je danes en sam banalni Kazimir!“

„Neko noč sem se vrnil pozno domov,“ je začel pripovedovati poročnik Rasto. „Ko sem stopal po stopnicah navzgor, sem slišal od nekod ječanje in jok. Osupel sem obstal. A moja sablja je udarila ob stopnico, in takoj je vse utihnilo. Sestra me je sprejela budna. ‚Od groze ne morem več zaspati,‘ mi je pravila. ‚Ves čas mi prihaja od nekod na uho strašno vzdihovanje in plakanje, ki

doni tako obupno, da mi igrajo vsi živci. O, čuj, zopet! In res: zopet se je slišalo zavijanju ranjene zveri slično tuljenje, stokanje in ječanje. Čudno je postalo tudi meni, napol groza, napol sočutje mi je napolnilo dušo. Kaj se godi? Kdo toli strašno trpi? — Pa sem prijel gorečo svečo in šel na hodnik. Poslušujem, a vse tiho. A naenkrat zopet bolestno ihtenje, obupni vzkliki in tuleče jokanje brez konca in mere . . . Sestra se je medtem oblekla v nočno haljo ter je pritekla za menoj. Spodaj na dvorišču je bilo razsvetljeno okno, za njim lončki rož. Kdo stanuje ondi? Šivilja Anka. Pojdiva, morda se ji je primerila nesreča! — Tiho stečeva doli in obstaneva pod Ankinim oknom. Tedaj slišiva: „O Marija! O Marija! O Marija! Zakaj sem to storila? — Zakaj, zakaj, zakaj?!“ — Skozi tenko zaveso vidiva skozi okno Anko, sedečo za mizo pred svetilko. Z glavo kinka gor in dol, razteza roke, bije s pestmi ob mizo, se tolče po čelu, pa joka s čudno tulečim zavijanjem, ki mi je bilo dotlej pri človeku čisto neznano. Za hip preneha, a nato začne iznova s prav istimi vzkliki, stopnjevano, z istimi vprašanji, vedno obupneje zategovanimi, kinka z glavo, bije ob mizo, se tolče po glavi ter joče in tuli, da me je polivala zona. „Pojdiva k nji, da jo potolaživa!“ rečem sestri, a ko se ozrem, vidim, da se sestra smeje. Zgrabi me za roko ter me vleče nazaj v svoje stanovanje.

Lekarnik akcesist Mezgon, objesten dovtipnež in podjeten ženskar, je imel v hiši mesečno sobo. Prihajal je k Anki in ona je zahajala k njemu. Vsa hiša je poznala to razmerje in se kajpada škandalizirala. Saj poseti niso bili navezani na nikako dnevno dobo. Včeraj pa se je veseljak akcesist izselil ter se zaeno za vselej poslovil od nje. No, šivilja je imela že toliko ljubimcev, da preboli pač tudi to poslednjo izgubo. Ko se iztuli in izjoka, si prav gotovo hitro poišče novega. Tako mi je pripovedovala sestra, se obrnila v steno in takoj zaspala.

Jaz pa ji nisem mogel verjeti. Preveč pristen je bil izbruh Ankinega obupa, preveč nepotvorjene so bile njene samoobtožbe. Očividno je bila njena poslednja ljubezen iskrena, in če še nikdar doslej, danes se trga njeno srce v pravem, globokem čustvu izdane zaupanja. Tudi v najbolj propali ženski more vzkleti hipoma pristno čustvo brezmejne vdanosti in požrtvovalnosti same sebe. In gorje izdaje je potem tolikanj hujše, do čim čistejše, nesebičnejše lepote se je dvignilo čustvo v upehanem srcu. Spominjal sem se Anke, črnolase, kakor slonovina žoltopolte, vitke, a vendar polnoude šivilje. Velike črne oči, obrobljene z dolgimi, čarobno privihanimi

vekami, so ji zrle vedno zagonetno melanholično in okoli nekoliko bujnih, malih ustec ji je trepetal vedno grenak, skoro zloben usmev. Kdo ve, koliko duševnih bojov se je že odigralo v duši te ženske, nasilno vržene s poti, ki ji je bila določena po njenem rojstvu! Njena diskretna eleganca, njena tiha hoja, v kateri se je izražalo toliko elastičnosti in discipliniranosti udov, njena ljubezen do cvetic in knjig, brez katerih je nisem videl nikdar posedati ob košatem bezgu na klopici v kotu dvorišča, — vse to in še marsikaj mi je dokazovalo, da je postala Anka šivilja le iz hudobije usode. Kdo ve, kam in kako visoko je hrepenela, kam in kako visoko jo upravičujejo njene sposobnosti. In da išče zaman trajne ljubezenske sreče, doživlja vedno nova razočaranja, zameta in izgublja ljubimce... ali ni to le dokaz, da Anka ni banalna ženska? Filistri jo, kajpa, hitro obsojajo, ker vidijo le zunanosti in škandal, ne pa njenih duševnih borb in zlobne igre njene zagrizeno sovražne usode.

Jezil sem se na brezčutnost svoje sestre, ki se je toli hladno smejala obupu nesrečnice. In zaspati nisem mogel še dolgo. Vedno iznova sem zaslišal pretresljivi jok z dvorišča ter preklinjal akcesista Mezgona, po kafri in kloroformu dišečega Don Juana, ki je zavrzel biser ženske brez sočutja. O, koliko krivic je storil plitek moški globokočutni ženski in se čutil tem vzvišenejšega nad njo, čim podleje se je zagrešil! —

Skratka, tisto noč sem bil zopet enkrat kakor vitez iz Manche, ki jaha na svoji Rosinanti proti mlinom na veter. Obsojal sem vse nezvesto moštvo ter branil varano ženstvo z vsemi razlogi humanitete, logike in etike.

Pozno sem zaspal, a — samo štirinajst dni nato sem se že popolnoma zavedal svojega donkijhotstva: Anka je že naslednjega jutra po oni strašni noči našla v ljubljanskem dnevniku ženitno ponudbo. Odzvala se ji je nemudoma, in včeraj je bila njena poroka. In veste li s kom? — S starikavim, šepavim frizerjem vdovcem, ki pa ima čedno pritlično hišico. V drugem tednu po oni noči je bila že nevesta ter se je vozila v kočiji, s šopkom v roki ob strani svojega plesnivega ženina po Ljubljani — vsa srečna od blaženosti in ponosa iskrecih se oči! Štirinajst dni je tičal frizer vse dni in noči pri njej na dvorišču. Izza lončkov rož na njenem oknu smo čuli še dolgo preko polnoči sam smeh, koketen vrisk in žvenk čaš! Danes pa je Anka, ki sem jo v svojem romantičnem idealizmu dvigal na piedistal od usode preganjane mučenice, že nad vse srečna frizerka mojstrica. — Da, mi moški smo nepoboljšljivi blodeči vitezi,

naša logika in fantazija so mlini na veter, ženske so Rosinante, ki nas mečejo s sedla vsakršne psihologije, Sancho Pansa pa je cinična realnost življenja, ki se krohota in joka nad našo nepopravljivo neumnostjo!

„To je torej tvoj dobiček z dopusta?“ se je zarogal Viktor.

„Dobiček je zame ta, da vidim jasno: moški ostane večno slabši in nespametnejši od ženske; zato pa se moški svoje ljubezni sramuje skoro zmeraj, ženska pa skoro nikoli. Moški je gospodar narave in vseh njenih življev, obvladuje zemljo, vzduh in morje, a v rokah tudi najpriprostejše ženske je le smešno glupa igrača. Le moški sanjarji so žensko zagrnili v sila kompliciran plašč zagonetk in ji pripesnili mogočne lastnosti, ki jih ni imela še nikoli nobena. V istini ni ženska nikak problem, nego čisto primitivna žival najbanalnejših instinktov. In prav zato stoji v ljubezni vedno vzvišena nad možem; vedno hladna in preračunjeno stremeča le za enim ciljem, ne izgubi sebe nikdar. Moški pa je kakor iz tisočero kolesec, vzmetov, peres in vijakov sestavljen stroj; ako popusti le en sam drobec, mu obstane vsa modrost.“

„Skratka: ženskam je ljubši šepast frizer v roki kot najelegantnejši akcesist na strehi!“ se je zarogal Viktor. „In prav imajo! Tudi pesnikom je dandanes ljubši tolst prasec v hlevu kot najduhovitejši sonetni venec v miznici!“

„O, vojna, vojna, kako strašno si poprozajila svet!“ je vzkipeł Ivan. „Kam plovemo, za boga, kam plovemo?!“

„Kam? V srečno dobo, ko bosta matematika in statistika največja umetnost in edini resničen užitek človeštva,“ je prezirljivo dociral Viktor. „Kdo se bo po vojni še menil za neslano malenkostne in dolgočasne tragedije in romane, za pomazana platna in okleščeno kamenje, to igračkarijo anahronistnih, za resno delo nesposobnih lenuhov? Porealimo se, zresnimo se, iznebimo se vseh otroških in mladeniško romantičnih sanjarij ter se otresemo vseh sentimentalnosti izza odmrlih stoletij. Skratka — svet postane pameten! Ženske so že davno pred nami!“

(Dalje prihodnjič.)

Fran Govekar:

Film.

(Dalje.)

„In ti, Ivane, kaj nam poveš? se je okrenil Viktor k doktorju praporščaku, ki je sedel v kotu ob oknu in tiščal sklonjeno glavo med dlani. Toda Ivan je le odmajal, ne da bi zinil besedo. „Nočeš? Nihče te ne sili“, je dejal nadporočnik. „Toda ostaneš nam dolžnik za prihodnjič.“ In obrnil se je k meni. „Pripoveduj!“

„Imenovan sem za naučnega ministra,“ sem začel. Vsi so se zasmeli in celo Ivan se je presenečen sklonil pokonci. „Resnično, imenovan sem bil za kraljevskega naučnega ministra,“ sem ponovil. „Seveda, zdi se mi, da sem medtem že zopet odstavljn; žal, brez pokojnine.“ — Splošno obžalovanje. — „Upravljam sem moral univerzo v Trstu, tehniko v Ljubljani, umetniško akademijo v Celovcu, trgovsko in mornarsko akademijo na Reki, dvajset srednjih šol za oba spola ter 20.000 meščanskih in ljudskih šol po vsej kraljevini. In vse te šole s povsem reformiranimi učnimi načrti, vzornimi za ves svet, prilagodnimi docela novim idealom in novim realnim potrebam nove kraljevine . . . pri Bogu, težka naloga! Nerač sem jo sprejel. Toda dobil sem dekret in braniti se nisem mogel več.

Janez Zaman je bil nezakonski sin. Uboga kočevska dekla ga je pustila pri premožnem kmetu brez otrok in izginila. Kmet se je otroka navadil in ga kmalu začel celo ljubiti. Deček je bil nenavadno pohleven, ljubezniv in nadarjen. Morda bi bil postal Janez slovenski kmet in trden posestnik, toda usoda je hotela drugače. Kmetica je — povsem nepričakovano — dobila otroka, dečka in Janez je bil ob ves kredit. Postal je pastir pri hiši in v šolo je smel le še pozimi. Toda katehetu in učitelju se je bil Kočevarček prikupil s svojo odprto glavo in pohlevno spodobnostjo, pa sta ga poslala v Ljubljano. Pri frančiškanih in nunah sta mu izprosila obede, kmet pa je plačal parkrat nekaj goldinarjev za posteljo pri dijaški gospodinji. Ostalo si naj pribereči sam. In čudno, Janez se je preberačil in preinstruiral in prestradal skozi vso gimnazijo. Kako je to dognal, ostane njegova tajnost; meni je nerazumljiva. Njegova vztrajnost je morala biti čudovita, čeprav je imel v svoji nadarjenosti, še bolj pa v svoji pohlevnosti zaklad, ki je bil neizčrpen, a tudi nad vse koristen.

Ko je opravil maturo, je bil še vedno majhen, bled fantek, tih in bojazljiv, zroč s svojimi vodenimi očmi kakor pravkar pretepen, sestradan kužek. A v istini je bil poln silne energije in neomajne podjetnosti. Bil je le nekaj let starejši od mene. Nenadoma se je pojavil v avli dunajskega vseučilišča. Začudil sem se mu ter ga spoštoval. Poslej je izginil. V dijaški družbi ga ni bilo videti. Zvedel sem, da pisari pri nekem odvetniku, kasneje je bil zaposlen v uradu za ljudsko štetje in končno je imel neki zaslužek v pisarni Mensae academicae. Kdaj je študiral, je zopet njegova tajnost.

Ko sem bil že urednik, se je pojavil v Ljubljani. Bil je notarski koncipient, a hkratu je opravljal službo korektorja pri mojem mesečniku ter pri humorističnem in političnem tedniku. Vrhu tega je nabiral za vse tri liste inserate ter kasiral račune. Razvil se je v moža, a bil je še vedno isti tihi, bojazljivi in pohlevni Janez.

Koliko bede, poniževanja in zatajevanja je prestal Zaman, preden se je preboril tako daleč, morem samo slutiti. Govoril ni nikoli o sebi. Če sem ga vprašal, kako je živel in kako živi, se je bridko nasmehnil, skril oči in skomizgnil z ramo. In zopet je izginil. Deset let ga nisem videl več in skoro pozabil nanj.

Prve tedne po splošni mobilizaciji pa sem ga srečal v Šelenburgovi ulici: Zaman kot poročnik! „Tudi ti?“ se začudim in mu podam roko. Salutira in se nasmehne po svoje. „Kakor vidiš!“ — „Kje živiš?“ — „V *** sem že tretje leto notar.“ — „Bravo! Že oženjen?“ — „Da, že dve leti.“ — „Imaš obitelj?“ — Težko je odgovoril. „Da ... Ženo in njeno hčerko.“ — Pomislil sem: Njeno hčerko, pravi. Torej ni njegova? Toda molčal sem. — „In kam te uvrste?“ — „Še nocoj odrinemo na Srbsko.“ — „Na fronto, ti?“ — Zmajal je z ramo in molčal. Nemo sva stopala dalje. Koncem ulice pa se je ustavil.

„Tri leta šele živim ... prej sem životaril po pasje in garal po suženjsko; tri leta šele sem srečen, neskončno srečen ... prej sem poznal le gorje osamelosti in ahasverstva. In zdaj bi naj bilo že vsega konec? Ne, ne, premagal sem toliko, premagam še to! Moram, moram! Že zaradi nje. In hočem, hočem! Zaradi sebe, ki sem si končno srečo zaslužil. Zato na svidenje!“ Nervozno mi je podal desnico, salutiral in krenil v stran. Čudno so me pretresle njegove besede, polne zlih slutenj in zdvojnega odpora. Še nikdar ni govoril toliko in toli razburjeno. „Zdravstvuj!“ sem zaklical za njim. „In pozdravi mi ženo!“ —

Koncem decembra pa me je ustavila na ulici mlada, nekoliko debelušna, črnolasa in črnooka dama izredno rdečih lic: Zamanova žena. Mož se ji je vrnil s srbskega bojišča z ohromelo levico in zmrzlih prstov na nogi. Vojaški zdravniki so izjavili, da je levica trajno nerabna, in Zaman je odpuščen iz armade. Leži in se dolgočasi, zato prosi, naj ga posetim. Takoj sem šel ž njo. Našel sem ga v naslanjaču, levico obešeno na obvezo, noge ležeče na blazinah. Bil je v častniški uniformi in na prsih se mu je svetila nova velika srebrna hrabrostna kolajna. Zaman junak? Neverjetno! Bil je prepaden, suh in bled kakor bi bil vstal pravkar iz groba. Brada mu je porasla lici, njegove vodene oči pa so dobile neznan blesk. Groza in boleost sta zrla iz njegovih oči.

„Preskrbi mi knjig, kakršnihkoli, samo nič o vojni! Otresam se misli nanjo, borim se ž njo noč in dan . . . Morda me spravijo knjige na druga razmišljanja. Saj imaš veliko knjižnico, — daj, reši me spominov, ki me trpinčijo in me ubijajo!“ Obraz se mu je spačil in desnica je nervozno gestikulirala.

„Vem, grozno ste trpeli, zato ne moreš umiriti živcev.“

„Mesec dni v blatu, snegu in ledu . . . premočen, gladen, premražen . . . vedno v roju krogel . . . In kriki ranjencev, rohnenje umirajočih, rjojenje od povsod in vrhu vsega žvižganje šrapnelov, grmenje granat . . . o, v peklu ne more biti strašnejše! — Otrpla mi je roka, odmrzli so mi trije prsti na nogah, otopela pamet, le volja je ostala živa in energija je pojeklenela. Včasih sem bil menda blazen, ker pri naskokih sem drl naprej, kričal in streljal, ne da bi se jasno zavedal, kaj počnem. Dvakrat so me lastni vojaki zgrabili in nezavestnega prinesli v kritja. Prestreljeno imam čepico, preluknjan plašč, a krogla me ni zadela; le tu vrhu glave mi je posnela košček kože. Glej, tu sem plešast! Toda ko smo se umikali od Valjeva zopet na sever, je bilo z mano konec. Ne spominjam se ničesar več . . . čul sem okoli sebe le strašno vrenje, bučanje, en sam grozen krik . . . Kako sem došel preko Save, ne vem. Menda so me nosili. Zavedel sem se šele v bolnici v Vinkovcih. Po treh tednih so me odslovili. Za vojaka nisem več sposoben, pravijo, naj grem torej dalje notarit. Ej, pa menda niti za pisarja ne bom več prida in za nobeno reč!“ Po licih mu je zagomazelo, prebledel je in skril oči.

Žena pa se je razjezila nanj: „Ali Janez! Ne poznam te več. Kaj nisi rešil vseh celih udov? Kaj bi obupaval! Ne udajmo se! Tudi roko in noge ti ozdravim in videl boš, kako bo še sram tvojih

uniformiranih padarjev pred menoj! In zopet zaviševa rokave in se vrževa skupaj na delo. Zopet bo polna tvoja pisarna in zaslužka bo sililo pri oknih in vratih, da bova komaj zdelovala!"

Bila je krasno energična žena. Kar žehtelo je iz nje podjetnosti in poguma. Zdravje je kipelo po njej in njene črne oči so žarele od neugnane bojevitosti. Zdaj šele, ko je stala pred bolnim možem neuklonjenega veselja za delo in borbo z življenjem, sem opazil, da je lepa žena.

Še par tednov sta ostala v Ljubljani. Zaman se je umirjal, njegove noge so povsem okrevale, zahajal je v kavarne in doma je čital beletrijo z neko žejno strastjo.

„Nikdar se nisem utegnil baviti z leposlovjem in zdaj nadomeščam, kar sem zamudil doslej!“ se je opravičeval. „Kaj me je brigala umetnost, ko sem moral iskati vsaj trdega črnega kruha za svoj obstanek! Lepa knjiga, dramatika, glasba, upodablajoča umetnost in še marsikaj je bil paradiž, v katerega kruhoborec ni imel pristopa.“

Njegova žena pa se ni utrudila zdraviti njegovo levico. Ne-prestano mu jo je masirala, mu jo mazala z neko priprosto zmesjo, ki je zvedela zanjo kdo ve kje ter ga z neskončno ljubeznivo veselostjo iztrgala nervoznosti, toposti in malodušnosti. Bila je prava čudodelka. Janez se je začel celo rediti.

Častital sem ji ter ji izrazil svoje občudovanje. Toda zajokala je: „O, varate se, ker ne poznate njegovih noči. V snu ječi, hrope, plane vsako uro pokonci ter drgeta kakor šiba na vodi! Cele noči prebdeva in govori o grozotah bojišča. Spomini ga ubijajo.“

In pregovorila ga je, da sta se vrnila zopet v *** in da se je lotil notarstva. Ona mu je bila pisarica in sollicitatorka. Vodila mu je pisarno s spretnostjo in energijo, ki bi jo zanjo zavidal vsak mož. Tudi njemu se je vrnilo veselje do dela, iznebil se je nervozne budnosti, a zgodil se je tudi čudež: njegova levica je ozdravela popolnoma.

Strmel sem, ko mi je sporočil to novico. Ali je res ta priprosta žena neuklonljive volje in neporaznega zaupanja osramotila vse zdravnike? Ali ga je izlečila sugestivno, s krepko elektriko svojega kipečega zdravja?

Pisal mi je: „Ona je moja svetnica, čudodelka! Ozdravila mi je dušo, ozdravila roko. Kako, s čim, ne vem, — samo čutim, da sem zopet zdrav in da ne more biti moja hvaležnost nikdar dovolj velika. Zopet morem delati kakor nekdanj, in midva delava, delava

z veseljem in uspehom. Kako lepo je življenje in kako sem zopet srečen! Nikdar nisem bil junak in umreti sem se bal kot največji bojazljivec. Ves ta strah je zdaj za mano kakor grozen sen. Pridi k nama, da vidiš najino srečo, ki je ni lepše na svetu!“

Toda nisem šel, ker sem moral odriniti k svojemu polku. Šele s fronte sem mu pisal, da mu čestitam in se veselim ž njima. —

Te dni pa sem ga posetil. V blaznici. Peljal sem se k njemu ž njo. Pred poldrugim mesecem je dobil poziv, naj se predstavi vojaškim zdravnikom. Našli so, da je popolnoma zdrav ter da je tudi njegova ‚neozdravno bolna‘ levica zopet povsem izlečena. In takoj so ga pridelili stotniji, ki je bila že pripravljena, da odrine na bojišče. Teden na to je bil že zmeden. Razburjen se je vozaril po mestu in okolici, nakupoval nešteto nepotrebnih stvari zase in moštvu, razposojal in razdajal je denar, najemal posojila, prihajal celo ponoči v vojašnico ter preklečal cele ure v cerkvi pred glavnim oltarjem. Cele noči ni spal, napisal in uničil je več svojih oporok ter se poslavljal od svoje žene, češ da gre v gotovo smrt.

Dan pred odhodom stotnije pa je ves radosten pritekkel v vojašnico s krikom: „Mir! Mir je sklenjen!“ Lahko si predstavljate, kakšen je bil vtisk njegovih besed. Vojaki so divjali od veselega presenečenja, vsa kasarna je bila pokonci, on pa se je z moštvom jokaje objemal in poljubljal. Stotnik in praporščak sta pomirila vojake in odvedla blaznika v pisarno. Tam jima je pripovedoval, da je Bog uslišal njegovo vročo molitev in napravil mir med narodi. „Sam Stari (Boga je imenoval dosledno le Stari!) je prišel na svet s trumo angelov in se je — prepričal. ‚Dovolj krvi, dovolj nesreče‘, je dejal. ‚Zaman, tvoj mali, ubogi, vrli narod ne bo trpel več. Bodi mir, bodi kralj, deset milijard je tvojih, da jih uporabiš za blagor svojega naroda!‘ — Seveda sta ga nemudoma spravila na opazovalnico in par ur nato v blaznico.

Nekaj tednov je bil že ondi, a svojega prepričanja, da je sam dognal sklep miru ter da je slovenski kralj, se ni iznebil več. —

Blaznica na Potoku je kakor napol graščina, napol jetnišnica. Glavno poslopje z dvema nadstropjema ima ličen stolp, nekaj balkonov in velika okna; z balkonov in zidnih napuščev vise dolgo-cvetni nagli ter cela vrsta cvetočih rož. Po pročelju se vije v šir in vzdolž razkošno bujna divja vinska trta. Okoli in okoli poslopja so skrbno gojene gredice s skupinami pestrih cvetk in najrazličnejših rastlin. Visoki zid, ki obdaja blaznico, je popolnoma zakrit z bršlinom in dvojno vrsto lip in kostanjev, ki tvorijo okoli in okoli zidu naj-

lepši drevored. — Ob peščenih potih stoje v zemljo zabite klopi. Za glavnim poslopjem so obdelane njive za kuhinjsko zelenjavo, a vse so obrobljene z vrtnicami, grozdičjem in ozkim pasom cvetic. Na levi je posebno gospodarsko poslopje s kuhinjo, shrambami, hlevi za krave in koze ter s stanovanji za posle. Daleč tam v ozadju šumi košat smrekov in jelkov gozd, a na obeh njegovih straneh, za krivan ob svojih koncih z drevjem in visokim grmovjem, stojita dve poslopji z zamreženimi okni. Povsod cvetje, zelenje, drevje največja čistoča in red. Prav prijazen vtisk.

Ko sva vstopila skozi glavni vhod, ki ima arhitektonsko okusno obliko in umetniško izvršena železna vrata, sva se oglasila najprej v ličnem paviljončku pri vratarju. Sedel je med grmovji cvetočih vrtnic za veliko gredico, ki se je kakor najlepši bosanski čilim izpreminjala v raznih bojah. Poznal je gospo, zato je le nemo dvignil svojo čepico ter se poklonil.

Tam po drevoredih so se sprehajali bolniki ali sedeli po klopeh. Večina je molče strmela predse, nekateri pa so se živo razgovarjali, se pričkali kakor v strastnih debatah ter begali nervozno gor in dol. Od nekod sem slišal monotonsko mrmranje, kakor bi več oseb polglasno molilo, od drugod pa se je čula podla pesem ženskega grla. Pod nadzorstvom paznikov je nekaj bolnic plelo ob gredicah, nekaj bolnikov je z železnimi strguljami trebilo travo s potov, dovažalo v dvokolnicah peska in ga posipalo.

Nič vznemirljivega ni kazala ta bolnica, in če bi ne bil slišal strastnih vzkrikov, monotonskega mrmranja ter podle pesmi, bi se ne zavedal, da sem v blaznici. Po lipah in kostanjih so prepevali ščinkavci in sinice, pomladansko solnce pa je sijalo toplo in prijazno.

Gospa se je ozirala po drevoredih in bolnikih. „Vedno tiči v svoji sobi! Koliko mu prigovarjam, naj ostaja v toli lepem vremenu na vrtu: ne utegne . . . toliko dela in skrbi, pravi.“

Po dolgem hodniku sva prišla do Zamanove sobe. Pravkar je stopil iz nje zdravnik.

„Kako mu gre?“ sem vprašal.

„Bolezen se razvija povsem normalno: jasni trenotki so le še prav redki, a megalomaliji se že pridružuje strah pred sovražniki in preganjalci!“ je odgovoril zdravnik, zmajal z rameni in odšel.

Vstopila sva v svetlo, dosti prostorno sobo. Bila pa je skoro prazna: vojaška železna postelj, miza in stoli so tvorili vse pohištvo. Skozi zamreženo okno se je vsipalo solnce, videlo se je na zelen travnik in odcvetajoč mlad kostanj. Janez je stal pravkar v sobinem

kotu, zroč v zid in kakor bi premišljal. A hitro, kakor nevoljen, se je okrenil in hitel v smeri nasprotnega kota. Toda opazil je naju, se zdrznil, naju motril dva tri hipe, pa se ceremonijalno priklonil.

„Pričakoval sem Vaju,“ je dejal in nama dostojanstveno podal roko. „Sedita, prosim!“ Njegove vnete, široko odprte oči so žarele v vročičnem blesku. Bil je mršav in slaboten, kakor bi bil pravkar vstal po dolgotrajni bolezni. Nervozno je drgetalo okoli njegovih usten, razmršeni lasje so mu pokrivali čelo in ušesa, obraz pa mu je bil skoro zelenkastobled. A hitro se je okrenil, korakal v kot, ko pa je došel do stene, je kakor začuden obstal, premišljal ter se na peti vojaško ostro zavihtel in stopal naglo do nasprotne stene. Tako je korakal ves čas mojega poseta iz kota v kot kakor navit stroj.

„Dolgo se nisva videla,“ sem začel, ker je molčal, kakor da je naju pozabil.

„Ozrl se je, me ostro motril in dejal, kakor bi se bil domislil šele sedaj:

„Dà, dà, med vojno sva se videla poslednjič. Pa kako, da nosiš še uniformo? Ne vidim tega rad: vojne je že davno konec in zdaj imamo važnejše naloge!“

Gospa mi je pošepetala: „Ne ugovarjati!“ zato sem dejal:

„Vem . . . le slučajno, danes sem se tako oblekel, ker sem te hotel posetiti kot bivšega vojnega tovariša.“

„Mir, mir, sveti, plodonosni mir! Pokopana so vsa sovraštva, ljubezen in sloga vladata po vsem svetu, — konec je strašnim morijam, požigom in razdejanjem! Povsod cveto umetnosti, trgovina in obrt sta zopet na vrhuncu, ker padle so vse ovire, izginile vse zapreke — svoboda, svoboda kraljuje na vsej zemlji! In veš li, komu se ima zahvali svet za današnje blaženstvo, — ali veš?“

Gospa je pokazala s prstom nanj in dejal sem:

„Tebi, seveda, samo tebi, prijatelj!“

Za hip se je ustavil začuden. „He, ti že veš? Ali ti je zaupala ona? — Toda ne, ne, — tako ne smeta govoriti! Le Stari je ustavil vojno, le Stari je sklenil mir, le Stari ima vse zasluženje! Zapomnita si: le Stari! Jaz pa sem njegov pohlevni hlapec. Molil sem, rotil sem ga na kolenih noči in dneve, neprestano, s solzami, kriki in vzdihji, dokler me ni uslišal. In On je prišel sam in je videl in zasmililo se mu je človeštvo v njegovi bedi in nesreči. In začul sem Njegov glas, ki je zvenel kakor tromba sodnjega dne in je klical mrtve iz zemlje. „Tvoj narod ne pogine in ne izgine nikdar,“ je dejal Njegov glas. „Nikdar! Nikdar!“ je ponavljal. „Razmnožiti

ga hočem, da ga bo, kolikor je peska na dnu morja in kolikor je zvezd na vrhu neba! In bogat, mogočen in slaven naj postane tvoj narod, ker je bil dober, pohleven in nem v svojem trpljenju! Nardarjen in lep je tvoj narod, zato ga postavim za gospodarja od severa do juga!“ In nad bojišči so se spreletavale kakor bliščeče zvezde trume angelov v zlatih in srebrnih oklepih in šlemih, njihove perotnice so prhutale od zemlje do neba, njihove trobente, dolge in zlate ter z zvoki, ki so segali preko gora, morja in globoko v zemljo, so zbudili padle junake. Odpirali so se grobovi ter so prihajale na dan pokopane vojske zdrave, sveže, radostno se smehljajočih obrazov, kakor bi se bile pravkar prebudile iz dolgega, strašnega sna. Vsi so se vrnili in niti eden se ni izgubil! Ah, prijatelj, bil je veličastno, razkošno lep prizor, ko so se objemali bivši sovražniki in ko so si ležale še nedavno smrtno protivne armade v naročju, na glas jokajoče in vriskajoče. V hipu so nagrmdali angeli topove, puške, sablje, bajonete, šrapnele in granate vsega sveta v ogromen stolp, višji kot najvišja gora, in tako so ustvarili večni spomenik najžalostnejše zmote človeštva, obenem pa spomenik večnega bratstva in sloge vseh narodov tega sveta. In če si slišal od radosti blazni vrisk, od prekipevajoče sreče kakor viharo morje grmeči jok mater, vdov in sirot, ko so zopet objemale svoje sinove, može in očete, pokopane in izgubljene po krvavih bojiščih in po žalostnih pokopališčih, če si videl in čul to nikoli pričakovano svidenje, potem veš, kaj sem storil človeštvu s svojo molitvijo!“

„Vem, vem!“ sem pritrdil, se ozrl v gospejine oči, polne solz in obupa. Na usta si je tiščala robec, da ni ječala glasno ob krasno mogočnih slikah svojega ljubljeneza blaznika ter ustavljala grenki in ostri vrec, ki ji je okrvavil oči in razoral lici. Zaman je korakal dalje, zamahoval z rokami, v vnetih očeh pa mu je gorela prekipevajoča blaženost, izvirajoča iz njegovih sanjarij.

„A kakšen je bil On, ki je storil na tvojo molitev ta najboljši čudež vseh stoletij?“ sem vprašal.

„On? Stari? Kako moreš vprašati! On je neviden, ker kako bi ga preneslo človeško oko! V solnčni prah bi se izpremenil človek ob enem samem hipnem pogledu nanj. Samo slišati Ga je možno in občutiti Njegovo prisotnost v drgetanju duše. In tako sem čul Njegov glas, mogočen kakor strašni grom med gorami, a obenem kakor gigantske orgle razkošno doneč, ko je velel: „Vrnite se domov, delajte, napredujte in ljubite se poslej brez konca na vekov veke!“

in stotisoč vojnih godb je zaigralo naenkrat, veselo koračnico in vojske — vse v cvetju, z vihrajočimi zastavami, vriskajoče in uka-joče, vsak vojak roko v roki s svojo ženo, majko ali otroki — so krenile domov. Z vseh hribov in dolin so peli zvonovi, topiči so streljali v pozdrav in ob vseh cestah so stali špalirji radostnih ljudi, metajočih šopke, mahajočih z robci in kličočih: „Mir! Mir! Slava vam, junaki! Čaščen in hvaljen bodi On, ki je storil konec naši bedi in žalosti!“ — Tudi jaz sem korakal ob strani svoje ljube ženke, — ne, zdelo se mi je, da plavam ž njo v tesnem objemu v razkošnem blaženstvu pred vso našo vojsko . . . oh, kako sem bil srečen, prijatelj! — Toda takrat se je zgodilo . . . moj Bog, zakaj, — zakaj se je to zgodilo?!”

Klecajoč v kolenih je omahoval h postelji in se zgrudil na njo.

„Bilo je strašno, strašno! Mislil sem, da bom ob pamet, da mi otpne srce od groze in presenečenja! Zgrudil sem se kakor mrtev na tla, a vendar sem čul Njegov strogi ukaz: „Janez, postavljam te za kralja Ilirije! Vladaj svojemu narodu, a bodi mu oče in sin!“ — Moj Bog, zakaj li jaz, najšibkejši, najbolj zaničevani? sem zajeceljal. — „Kdor je bil ponižan, bo povišan!“ mi je bil odgovor. „Trpel si sramoto in bedo, živel v skrbeh in žalosti vse življenje, zato te postavljam na prestol, ker boš imel srce in razumevanje bolesti muk in hrepenenja tvojih podanikov!“ — Toda nisem mogel verjeti in na glas sem jokal; osramočen in čuteč svojo nesposobnost sem prosil: Gospod, jaz nisem vreden! Od kod meni tolika moč in tolika čast? — A začul sem drug glas, mil in prijazen: „Janez, vzemi svoj križ in hodi za mano!“ — In hipoma sem se zavedel in se sramoval: sprejeti moram le križ, največje trpljenje, najstrašnejšo odgovornost. A jaz sem mislil na moč in čast! Dà, vladati pomenja nositi najtežji križ, krvav pot potiti, bičan biti in umreti! — In sklonil sem glavo, pripravljen delati, trpeti in umreti za svoj narod. Vzdihnul sem z besedami Križanega: Gospod, Tvoja, ne moja volja naj se zgodi! — Vidiš, tako se je zgodilo . . . Zapustiti sem moral svojo Lucijo, njeno hčerko, ki mi je bila draga, kakor bi bila iz moje krvi, ter zdaj le vladam — vladam . . . Ponoči malo spim in premišljam o svoji ogromni nalogi, snujem načrte ter ustvarjam velika dela . . .“

(Konec prihodnjič.)

Fran Govekar:

Film.

(Konec.)

Planil je s postelje, na kateri se je zvijal in krčil kakor v božjastnem napadu, ter začel iznova svoje korakanje iz kota v kot.

„In zdaj nosim svoj križ z naslajanjem,“ je nadaljeval. „Delam, delam noč in dan. Silno trpim, toda — saj veš — vaju sem trpeti in delo mi je užitek, odkar živim . . . Nerodni so ti prostori — blaznica je polna blaznikov — večkrat me zelo motijo. Toda vedno sem bil demokrat in ta skromnost mi je končno celo všeč. Vsaj za začetek. Kmalu se itak zgradi velika palača zame in za mojo vlado. Toda to ni najnujnejše in najvažnejše. Glavno so bolnice, hiralnice, sirotničnice in šole, šole! Potem tovarne, velike obrtovalnice, da dobe ljudje dovolj dela in dobrega zaslužka, ter razvoj kmetijstva, vinorejstva in sadjarstva! Treba je novih železnic in cest i. t. d. Dela imam ogromno, ker vse moram opravljati še sam, — ne, prav zelo moram pohvaliti svojo ženo, ker kakor prej mi je Lucija tudi danes najboljša pomočnica. Oh, kaj bi bil brez nje! Glej, kraljica je, a kako žalostna kraljica, ker je s krono izgubila mojo ljubezen, ki jo moram podarjati vso, nedeljeno le svojemu narodu!“

Ni se mogla premagati. Skočila je k njemu in ga objela: „Ti moj dobri, ubogi Janez!“

On pa jo je rahlo odrinil od sebe: „Pusti, pusti! — tega zdaj ne smeš več — ne spodobi se in . . . tudi On je živel, trpel in umrl brez žene! Ne pozabi tega! In misli na to, da gleda name od vseh strani ter me zasleduje tisoč nezaupnih oči! Zavidajo me, mrze me, ker sem nad vsemi ter mi morajo biti pokorni. Kamor stopim, me zalezujejo, vsako kretnjo mi zasačijo ter vohunijo za mano, da bi me zalotili v grehu in zmoti! Grozne sovražnike imam. Včasih čujem pod svojim oknom sumljivo hojo, včasih šepetajo pred vrati moje sobe. Slišal sem že nad seboj, kako so me preklinjali in mi pretili: o, kolikrat sem že trepetal, da mi je bilo srce prav do vratu in sem se tresel kakor mrzliččen! Potem pa sem se zasmejal lastni bojazljivosti ter se karal: Kako nosiš svoj križ po Njegovih potih, če nimaš poguma slediti mu tudi v smrt! In pomirim se. Toda vedno iznova se mi vrača strah pred sovražniki in pred smrtjo.

„Imam pa tudi ogromno prijateljev in pristašev, ki me ljubijo neizmerno ter me bodo branili do skrajnosti. Zlasti padli tovariši, navadni pešci in konjeniki, topničarji in pionirji, ki so ležali v grobeh že dolgo časa, a so zopet vstali od mrtvih, ker sem molil zanje, zlasti ti so mi neskončno zvesti. Oni vedo, kdo sem. S pogledi se sporazumevamo in vsi smo si edini, da moramo dovršiti svojo gigantsko nalogo: iztrebiti vse zlo z zemlje ter ustvariti iz kraljestva Ilirije pravi raj na svetu. Potem radi umrjemo. O, težki so problemi, ki jih imamo rešiti, da dosežemo svoj cilj. Toda On je z nami. In posreči se nam gotovo.“ —

Globoko pretresen sem zapustil blaznico. Med vožnjo v mesto pa sem zvedel roman njegovega zakona. Nisem izpraševal gospe Lucije, sama je začela pripovedovati:

„Rekli ste: Nova žrtev vojne. A motite se: vojna je le pospešila, kar je začela beda in je dognalo vse življenje trajajoče trpljenje. Postal je notarski kandidat in dobil plačo. Toda bede še ni bilo konec. Skromno plačo, ki je zadoščala jedva za dostojno preživljanje, je moral deliti na troje delov: za povračilo majhnih, a zanj strašnih dolgov, za stanovanje, prehrano in obleko ter za — bodočo otvoritev lastne pisarne. In tudi to je dognal: poplačal je vse dolgove ter si prištedil še par tisočakov. A s kolikimi žrtvami svojega duha in telesa, si morete misliti. Loviti se za postranskimi zaslužki, bdeti skoraj lačen vse noči in tlačaniti kot suženj v dobi najlepše mladosti, medtem ko se tovariši zabavajo ali vsaj mirno počivajo; tudi to je zmožel le on s svojo energijo.

Spoznala sem ga tisto leto, predno je napravil svoj notarski izpit. Upravljala sem že nekaj let materino tobakarno. Takrat sem si domišljevala, da sem že na koncu svojega življenjskega romana. Po dovrstitvi meščanske šole sem posečala še v vsakem pogledu ponižen trgovski tečaj. Dobila sem službo pri nekem trgovcu v pisarni, kjer me je, nevedno deklet, zavedel brezvesten lopov. Zapeljivec je izginil, trgovec me je vrgel na cesto. Z obupano dušo sem se zavlekla v materino trafiko skrit svojo sramoto in bedo. Tja je prihajal tudi Zaman vsako jutro pred otvoritvijo notarske pisarne, bled, plah in molčeč. In kupil si je vselej le po eno smotko, nikdar več. Saj ni mogel več. Že ena sama smotka je bila zanj razkošen luksus. In z lačnimi očmi je med izbiranjem tiste edine smotke lovil z velikimi črkami tiskane naslove časopisov, se zagledal v članek, a sramežljiv in plašen hitro zopet pobegnil.

Dolgo je trajalo, da se je spustil z mano v kratek razgovor. Moja hčerka, zgovorna in z vsakomur priljudna, je morala posredovati s svojim otroškim čebljanjem. In šele počasi se je osmelil sestiti ter pokramljati z Milico nekaj minut; pri tem pa je moral tudi meni privoščiti par besed. Zelo težko mu je šlo. Zaman ni bil v vedenju do žensk le zelo nespreten, nego je občutil pred njimi celo strah. Od nervoznosti je drgetal, prebledeval še huje in nekak krč mu je stiskal čeljusti, da je skoro jecljal, kadar je moral govoriti z menoj. A sčasom se je vendarle privadil najine družbe. Otroka je celo resnično vzljubil in tudi do mene je postal zaupnejši. Končno je posedal v trafiki dalj časa, vsilila sem mu kak časopis in ga zaplela v razgovor, ki se mu ni mogel odtegniti, ne da bi vzel s seboj kopo starih listov. Tako sem ga zapeljala, da je prihajal v tobakarno tudi še zvečer po uradnem poslu. Ne mislite, da sem imela pri tem sebične namene! Zaman, vedno sam in otožen, očitvidno živeč v skrajnem omejevanju in napornem delu, se mi je zasmilil in v svoji zapuščenosti sem videla v njem sorodno dušo. Zaželelasem si tudi inteligentne družbe, resnega izobraženca, s katerim je možno pogovoriti se.

Tako se je razvila polagoma med nama prijateljska simpatija, rojena iz vedno večjega zaupanja in spoznavanja. Postala sva končno drug drugemu potrebna, zlasti v hipih melanholije, ko hoče človeku počiti srce, ako nima nikogar, komur bi se iskreno potožil. Naposled ni bilo nobene tajnosti več med nama, in najino življenje je ležalo pred nama prosojno kakor iz stekla. Včasih, na nedeljske popoldneve, smo se kakor slučajno srečali na izprehodih preko travnikov in mimo logov ter smo korakali par sto korakov skupaj. Milica je begala za metulji in hrošči ali je trgala poljske cvetke, midva pa sva kramljala o vsakdanjostih. O, nikar ne mislite, da se je razvila kakšna sentimentalna idila! Za to sva bila preveč trezna. Oba sva bila vesela dela, pogumna in podjetna, zato pa niti humora ni manjkalo v najinih pogovorih. Ne udajmo se! je bilo najino geslo, ki sva si ga zaklicala vselej, kadar sva nehote krenila na pot otožnosti. Izprevidela sva, da sva si tudi po značaju zelo sorodna in da drug drugega izpopolnjujeva.

Mati me je izpraševala, kakšen smisel naj ima najino občevanje, in ko sem ji dejala, da sva si le iskrena prijatelja, je postala včasih resno jezna. Če se še nisem dovolj opekla in če silim slepo v novo sramoto? In grdo je gledala Zamana, kadar je postajal v trafiki. Samo za napotje prihaja in da me moti, je godrnjala. — Takrat pa je imel Zaman tudi že notarski izpit v žepu in povedal

mi je, da je prosil za novi notarijat v malem trgu * * *. Težko mi je postalo ob misli, da morda že v kratkem ostavi naše mestece. Da bi me jemal za ženo, si nisem mogla niti misliti. To svoje prepričanje sem povedala mirno tudi materi. In ker je bila pametna ženska ter je videla, da ni nove škode v rodbini, me je takoj razumela in mi pritrdila. Prijateljsko se ločimo, kakor smo preživeli par let, sem si mislila.

Nekega večera pa je prihitel ves srečen v tabakarno in že na pragu je klical: „Notarijat dobil!“ — Prebledela sem, v kolenih se mi je pošibilo, in takrat sem se prav zavedla, da ga ljubim silneje, kakor sem ljubila prvega moža. A niti besede nisem mogla ziniti. — „Kako? Vi mi niti ne čestitate? Vi se ne veselite z mano?!“ se je začudil Zaman. — „O, da, seveda čestitam, — toda vaša sreča pomenja zame izgubo vaše družbe!“ sem izjecljala kolikor možno mirno. On pa je strme buljil vame: „Kako pravite? Izguba? Kaj ne pojdeva skupaj odtod?“ — Bilo je gotovo zelo komično, kako sva se čudila drug drugemu ter se gledala, kakor da govori vsak v drugem jeziku. Milica pa se je oklenila v tem hipu njegovih nog ter klicala: „Gospod, no, dajte — hip, hop!“ ter je silila kvišku. Imel je namreč navado, da je prijemal dekletce za roke in noge ter jo gugaje vihtil po zraku, kličeč obenem: „Hip! Hop!“ In tudi zdaj je dvignil Zaman hčerko od tal, a pritisnil jo je nežno nase. „Milica, mislil sem, da postane tvoja mamica moja ženka, a ona zdaj noče!“ je dejal. — Žena! Zdaj šele je bila izgovorjena beseda, ki mi je pognala vso kri v glavo ter me zasula s slapom neskončnega blaženstva. „Tudi jaz sem brez očeta, Milica, a tebi sem hotel biti najboljši oče!“ je govoril žalosten, a jaz ga od same sreče in strmenja nisem mogla tolažiti. Jokala sem in jokala je Milica, Zaman pa ni razumel ničesar ter je ždel na stolu bled in prepaden, kakor da se mu je pravkar zrušila palača že davno izsanjane sreče.

Šele mati mu je razložila vso zmedo in kar hitro določila dan najine poroke. O, kako dražestna je bila njegova nerodna poštenost pri tej snubitvi in v vsej njegovi ljubezni! Kot naiven, povsem nedolžen mladenič je stopil v zakon, prvič zaljubljen v žensko. Borba z življenjem mu ni dopuščala, da bi se bil sploh spomnil drugega spola, zato pa je ohranil vso nepokvarjenost svoje duše in idealno čistost v svojem čustvovanju. Lahko si torej mislite, kako srečna sva bila v svojem zakonu. Oba navajena dela in skromnosti, sva si uredila ličen, a prav ponižen dom ter prav tako pisarno. Živela sva prav po študentovsko. Potrebovala nisva niti dekle niti pisarja,

ker opravila sva složno vse sama v stanovanju, v kuhinji in v pisarni. Zaslužek nama je zadoščal za dostojno življenje in vrhu tega sva hotela čim preje in čim več prištediti. Z veselo šegavostjo je torej Zaman likal tla in pospravljaj sobe, medtem pa sem jaz postiljala, nakupovala za kuhinjo ali pripravila obed. Nato sva šla notarit. Hitro me je naučil vseh manipulacijskih poslov in po dveh letih sem mu bila že izvežban pisar in če treba tudi koncipijent. Milica je hodila v šolo; bila je vedno krepko, živahno dekle in kazala je, da postane zelo bistra, nadarjena. Tako smo živeli vzlic obilnemu delu presrečno ter imeli le še dve želji: dobiti sinka in ugodnejše notarsko mesto. Prva želja se nama ni izpolnila in prebolela sva jo tiho, brez očitavanja. Druga pa se nama je uresničila: tistega dne, ko so ga odpeljali v blaznico, je bil imenovan za notarja v N.“

Obrisala si je dvoje troje solz, ki so si ji usilile, a energično je stresla z glavo.

„Ne udajmo se! — Ne, ne, udati se ne smem. Zaradi Milice in tudi sebe ne. Hvaležna sem usodi za par resničnih prekrasnih let, a srečna sem, da sem še mlada, zdrava in za delo sposobna. Pa zavišem iznova rokave ter začnem zopet — že četrtič! — od začetka.“ —

Teden kasneje sem ga posetil zadnjič. Toda našla ga nisva več v glavnem poslopiju, nego tam zadaj ob gozdiču, v poslopiju za besneče blaznike.

Zdravnik je nama pravil, da je imel Zaman dva dni zapored napad besnosti, da je zbil okno, polomil stol, hotel zmetati posteljo in blazino skozi zamreženo okno ter se je ves divji polotil stražnikov. Ukrotili so ga s prisilnim jopičem. Napadi pa se niso ponavljali in bolnik se je začasno pomiril. Skoro gotovo pa pobesni zopet, a še v hujši meri; zato so ga spravili v celico s poblazinjenimi stenami in mehкими tlemi. Mogoče pa je tudi, da nastopi že vkratkem opasna duševna depresija, nagon k samomoru ali pa popolna topost, ki ji sledi smrt. Ker uživa jako malo, more umreti za oslabelostjo, dasi ga bodo krmili tudi siloma. Vsekakor hoče bolnik zdaj neprestano pisati. Zato so mu dali papirja in nekaj svinčnikov.

V celico smo stopili vsi trije in na hodniku pred vrati je čakal močan stražnik. Bal sem se najmučnejšega prizora. Toda Zaman, ki je čepel na tenki žimnici v kotu na tleh, je naglo vstal in nam sila živahno pritekel nasproti.

„No, končno si vendar prišel!“ je dejal nevoljen. „Ukazal sem ti vendar, da se vrni takoj, a zdaj je minil že ves dan! Stvar je nujna, nujna!“

In stekel je nazaj k svoji žimnici. Bila ga je že sama kost, prevlečena z žoltozeleno, umazanosivo poltjo. Od slabosti se je potil in po čelu in okoli nosnic so se vedno iznova zbirale srage, ki so zdrkavale na njegove prsi. Kvadratno okno skoraj pod stropom je bilo zamreženo, a je prepuščalo dovolj svetlobe v sobo.

V hipu se je vrnil s papirjem in mi ga izročil, nestrpno mi ga suvajoč v roke. „Evo, tvoj dekret!“ je dejal. „Kakor sem ti dejal: imenoval sem te za naučnega ministra v Iliriji. Tu imaš seznam vseh šol, ki jih moraš ustanoviti takoj, takoj, takoj!“ In porinil mi je v roko še drug papir. „Univerza, tehnika, gimnazije, realne gimnazije, realke, učiteljišča, strokovne šole, različne akademije, gledišča, konservatorije, javne knjižnice, zlasti pa ljudske šole! Ljudskih šol ni nikdar in nikjer dovolj! Tudi umetnikov nisem pozabil. Učiteljstva dobiš v štirih letih za vse šole. Vse slovenske profesorje in znanstvenike, delujoče v tujini, pokliči nemudoma domov ter jih nastavi s plačami, ki jih zadovolje v vsakem oziru. Za učila, knjižnice, laboratorije i. t. d. ne štedi denarja, nego nabavi vsega v najobilnejši meri in v najmodernejši popolnosti! Česar ne razumeš sam, to poveri strokovnim komisijam. A nadziraj vse natančno! Končno mi o vseh svojih ukrepih poročaj, da jih kraljevsko odobrim! Tako. Ta stvar je zdaj zame opravljena. Imenoval sem tudi že druge ministre. — Toda zdaj sestavljam iz najnujnejšega najnujnejše: zakon večnega miru. Poslušajte, kako sem ga stiliziral!“

Stekel je k žimnici, premetaval papirje, razmetal blazine, lazil po kolenih po sobah in preobrnil vsak listič, končno pa izpod žimnice potegnil debelo lepenko, ki je bila na eni strani modra ter veselo vzkriknil: „Ga že imam! Vidiš, tule je! Zdaj čuj!“

Zakon večnega miru:

Mi, Janez Zaman, po milosti božji kralj ilirski, namestnik cesarski, brat in prijatelj vseh vladarjev sveta i. t. d., i. t. d. hočemo in odločamo zase, za svoje pravne naslednike ter za vse čase in kraje sledeče, kakor sledi:

§ 1. Vobče morajo vladati narode in kraljestva vesoljnega sveta prav isti najvišji zakoni časti in nravnosti, ki smo jih že doslej zmerom zahtevali od vsakega posameznika.

Zakoni morale in pravice morajo bodoče urejati v vsakem oziru in v vsakem vprašanju ne le medsebojno razmerje posameznikov, nego tudi narodov.

§ 2. Bodoče ne sme biti niti govora o aneksijah in o hegemonijah posameznih narodov nad drugimi, zakaj vsi narodi in jeziki

morajo biti poslej svobodni, neodvisni, enakopravni ter polni iskrenega spoštovanja drug pred drugim!

Čast, pravnost, pravičnost in ljubezen naj zjamčijo med državami in narodi večni mir zdaj in na večne čase!

„No, kaj praviš? Le dva paragrafa! Ali je povedano vse?“ —

„Izborno! Imenitno si povedal!“ sem mu pritrdil, gospej Luciji pa so se ulile solze in zaihtela je.

Zdravnik se je naslanjal doslej ob vrata, se tiho muzal in poslušal. Zdaj pa je stopil naprej ter je vprašal: „Ali zdaj nam povejte samo še, kako ta svoj epohalni zakon uveljavite? Kaj pa, če vam ne bo hotel nihče parirati? Ali napoveste potem novo svetovno vojno?“

Zaman je uprl v zdravnika svoje okrvavljene oči, silna jeza je sršela iz njih, a nervozno je zadrgetalo okoli njegovih ust, ves obraz se mu je spačil kakor od silne bolesti, pogled pa mu je postal prestrašen in poln groze. In molče se je zagledal v svojo ženo, resignirano prikimal in jo hipoma omahujoč objel: „Lucija, moja Lucija, norec, norec sem!“ je zaječal. „Vse je izgubljeno! A kaj bo s tabo? Kaj bo z Milico?“

In bridko je zajokal. Kakor bi ga zgrabili toki iz električne baterije, je začel drgetati, vztrepetavati, zvijati se, noge so mu pričele odskakovati, roke kriliti, iz ust pa mu je oril strašen, nečloveški krik, sličen tuljenju ranjene živali: „Zakaj? Pa zakaj jaz?“ Opotekel se je k svoji žimnici, se vrgel na njo se premetaval in bil po njej s pestmi, kričeč: „Nočem! Nočem! Konec! Pusti me! Ah, pusti me vendar za božjo voljo!“

Lucija je že napravila kretnjo, da pohiti za njim, toda že so se odprle duri, in zdravnik jo je z rahlo silo potegnil na hodnik. V sobo pa je planil stražnik. Od vseh strani se je čulo kričanje, jokanje in javkanje blaznikov, ki jih je vznemirilo Zamanovo besnenje. Stražniki so begali po hodnikih in stopnicah. Kakor v groznem snu sva se z Lucijo znašla v kočiji ter se odpeljala, v vseh kosteh strah ter srce polno groze in sočutja . . .“

Nihče ni dejal ne besede po moji povesti. Le praporščak dr. Ivan, ki me je poslušal z napeto pozornostjo, je energično stresal glavo.

Takrat je zapel telefon. Viktor je posluhnil, pa takoj pograbil plašč, kukalo in revolver. „Na svoja mesta, tovariši!“

In že smo tekli iz kočje.

Jasna, zvezdnata noč, nebo temno modro, noč mrzla in nemirna. Svetli bliski raket so raztrgali včasih temni nebesni baršun in zdaj in zdaj je lezel blesteč prst žarometa počasi tipajoč skozi noč. Zdajci je švignila iznad gore onstran doline velika, posebno blesteča raketa, se dvigala višje in višje ter metala gosto ploho zvezdic in isker.

Tedaj so zagrmeli na oni strani topovi, šrapneli so zabrlizgali skozi vzduh, granata za granato je zaurlikala v mogočnem loku ter se gromko raztreščila ob skalah. Čepeli smo in trepetali v svojih kritjih, pred saboj pečine in jeklene ščitke, nad saboj debele hlode ter čakali. In naenkrat se nam je zmajalo pod nogami, visoko za nami so se oglasili še naši topovi, bruhalo smrt, tulilo in rjovel kakor večno zvesti bronasti psi stražniki. Takrat so zaragljale po naših jarkih in zakopih puške strojnice, zahrupele puške pešcev in tudi moja karabinka se je razgrevala huje in huje.

Mahoma je postalo okoli mene vse tiho. Kam se je potopil naenkrat peklenški orkan? Ali sem ostal sam?

Plašno sem se dvignil in pogledal: ležal sem v koči na tleh, a prvo, kar sem zagledal tik sebe, je bilo voščeno blede lice praporščaka dr. Ivana. Ob njem je klečal vojaški zdravnik preko komolca zavihanih rokavov, njegove roke, tičoč v gumijevi rokavici, pa so bile vse krvave. In troje sanitejcev se je gibalo po sobi, eden pa si je dal opraviti z mojo nogo, ki me je silno bolela. Ali sem se udaril, ali sem si jo zlomil? In čemu me peče toli peklenško po glavi?

„Ivan, kaj se je zgodilo?“

„Vzemi pismo . . . tu v žepu na prsih . . . oddaj . . . pa reci ji, da sem jo ljubil kot svoje življenje . . . a odpuščam, odpuščam . . .“

V istem hipu so planili v sobo Viktor, Rasto in Vladimir, prepadeni, raztrgani in vsi blatni.

„Ivan! Bojan!“ Kot iz enih ust se je čul njihov vzkrik, a potem je utonilo vse.

Zbudil sem se šele na postelji v vojni bolnici. In zdaj sem že tretji mesec tu. A Ivanovega pisma še nisem oddal. Zvedel sem namreč, da se njegova Vida že prihodnji teden poroči. Pošljem ji ga torej prav na poročni dan in ji obenem sporočim njegovo naročilo . . . Hm, morda . . . kaj misliš? . . . morda pa storim še bolje, če pismo sežgem? — No, premislim si še!“

In položil je pismo zopet na nočno mizico.

